

ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

На правах рукопису

Будник Олена Богданівна

**ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИХОВАННЯ
ГОСПОДАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Івано-Франківськ - 1997

00751203 (1)

Дисертація є рукопис.

Робота виконана у Науково-методичному центрі "Українська етнопедагогіка і народознавство" АПН України та Прикарпатського університету ім. Василя Стефаніка

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України

СКУЛЬСЬКИЙ РОМАН ПАВЛОВИЧ

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України

ТХОРЖЕВСЬКИЙ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ;

кандидат педагогічних наук, доцент,
Заслужений працівник народної освіти України

ГРИЦЮК БОГДАН АНТОНОВИЧ

Провідна установа - Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться 25 вересня 1997 року о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.09.03.01 у Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаніка за адресою: 284000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Прикарпатського університету ім. Василя Стефаніка

Автореферат розіслано 20 серпня 1997 року.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

О. РЕГА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Прогресивною тенденцією економічного розвитку України в сучасних умовах є *утвердження у ньому нових принципів господарювання.* Долаючи численні суперечності глибокої кризи, економіка нашої країни поступово вивільняється від тягару централізованого командно-адміністративного управління господарською діяльністю людей і переорієнтовується на демократичні засади її організації. Конституція України гарантує громадянам не тільки право на працю, яку кожен "... вільно обирає або на яку вільно погоджується", але й "... на підприємницьку діяльність"¹.

За таких умов *істотно змінюються принципи організації, зміст і характер господарської діяльності людини, яка її реалізує.* Водночас зростають й вимоги до суб'єкта господарювання.

Для означення якостей людини, що визначають характер і результативність її господарської діяльності та служать необхідними її передумовами, ми використовуємо поняття "*господарська культура*", під якою розуміємо інтегративну якість, що характеризує її ставлення до природних багатств, предметів, засобів і продуктів людської праці, психологічну готовність і здатність оберігати та примножувати матеріальні й духовні цінності. У вихованні цих якостей важливу роль покликана відіграти загальноосвітня школа як найбільш масовий соціальний інститут, що здійснює виховання підростаючих поколінь.

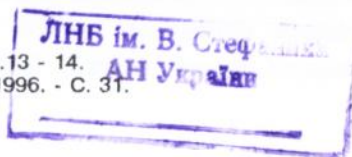
У Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття) практичне вирішення проблеми "*виховання цивілізованого господаря*" віднесене до пріоритетних напрямів реформування загальноосвітньої школи.

Серед завдань, що стоять перед нею, чільне місце посідає виховання "*дбайливого ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища*"². До них належить й виховання господарської культури.

На необхідність вирішення цієї проблеми наголошували вчені-педагоги минулого. Зокрема, К. Ушинський підкреслював провідну роль "*науки господарювання*" й необхідність підпорядкування освіти її формуванню.

¹ Конституція України - К.: Право, 1996. - С. 13 - 14.

² Закон України "Про освіту". - К.: Генеза, 1996. - С. 31.

Вона посіла чільне місце у працях С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Господарське виховання дітей та молоді складає одну з найактуальніших проблем української народної педагогіки. Особлива увага тут акцентується на вихованні "дбайливого господарника", оскільки слово "господар" або "газда" (як говорять подекуди у західних областях України) характеризує найкращі особисті та громадські цінності людини.

Проте, як засвідчує вивчення та аналіз літературних джерел, проблема господарського виховання учнівської молоді в авторській її постановці не була предметом спеціального дослідження, хоч окремі питання, пов'язані з нею, досліджувались у філософському (В. Андрущенко, О. Дробницький, В. Куценко, Л. Пономарьов, М. Тарасенко та ін.); психологічному (Б. Ананьєв, Л. Божович, В. Крутецький, Г. Костюк, А. Леонтєв, К. Платонов та ін.); педагогічному та історико-педагогічному (А. Вихруц, А. Нісімчук, В. Струманський, Б. Ступарик, І. Прокопенко, Д. Тхоржевський та ін.) аспектах.

Важливим напрямом наукових пошуків у галузі педагогіки є дослідження та узагальнення проблем економічного виховання учнів і пов'язаного з ним формування елементів їх господарської культури. Зокрема, заслуговують на увагу наукові праці таких авторів, як А. Аменд, І. Сасова, І. Смолюк, О. Падалка, О. Шпак та ін. Питання господарської підготовки учнів у процесі їх *трудового виховання*, що стосуються його змісту, форм та методів, частково знайшли своє відображення у дослідженнях С. Лісової, В. Татушинського, Б. Терещука та ін.

Вивчення й аналіз творів цих та інших авторів показує, що в них деякі аспекти господарського виховання висвітлені у контексті формування трудової, економічної та екологічної культури школярів.

Усвідомлення об'єктивної потреби у господарському вихованні учнів, починаючи з початкових класів, недостатня розробленість цієї проблеми в теоретико-методологічному й методичному аспектах та істотні труднощі її вирішення в практичному плані зумовили вибір теми даного дослідження "*Педагогічні передумови виховання господарської культури молодших школярів*".

Об'єктом нашого дослідження обрано навчально-виховний процес у початкових класах загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження - завдання, зміст, форми та методи виховання в учнів найголовніших компонентів господарської культури, що слугують передумовами відповідної поведінки та діяльності.

Мета дослідження - розробити, обґрунтувати та експериментально апробувати педагогічну систему господарського виховання молодших школярів. До неї входять: мета й завдання, зміст, форми та методи навчально-виховної роботи, здатної забезпечити формування найважливіших компонентів господарської культури (аксіологічного, праксеологічного та орієнтаційно-ціннісного).

Гіпотеза дослідження побудована на припущенні, що істотного поліпшення у господарському вихованні дітей можна домогтися за умови ефективнішого використання педагогічних можливостей, прихованих у навчально-виховному процесі школи, через *реалізацію принципів цілеспрямованості та системності* у вирішенні завдань формування господарської культури, посилення *практичної спрямованості цього процесу, зв'язку навчальної та позаурочної виховної роботи, оновлення його змісту засобами українського народознавства, стимулювання господарської поведінки дітей, налагодження педагогічної співпраці вчителів з батьками у вирішенні означеної проблеми.*

Завдання дослідження:

- на основі аналізу літературних джерел визначити склад і структуру господарської культури, виробити методику її вивчення та орієнтовні критерії оцінювання;

- вивчити рівень розвитку головних компонентів господарської культури молодших школярів і готовність учителів до її формування;

- розробити та експериментально апробувати модель навчально-виховної роботи, спрямованої на формування педагогічних передумов господарської поведінки та діяльності;

- виробити практичні рекомендації для вчителів початкової школи з питань господарського виховання учнів.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі *методи дослідження*: аналіз літературних джерел, анкетування та інтерв'ювання, методи математичної статистики, педагогічне спостереження, експеримент.

Методологічну й теоретичну основу проведеного дослідження складають основні положення Конституції України, Закону України "Про

освіту”, Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття), сучасні концепції розбудови національної школи.

Експериментальною базою дослідження були: Науково-методичний центр “Українська спеледагогіка і народознавство” АПН України і Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, педагогічний факультет цього вузу, Івано-Франківський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, Львівське педагогічне училище № 1, загальноосвітні школи I-III ступенів № 12 м. Івано-Франківська, № 5 м. Тернополя, № 1 та школа I - II ступенів м. Бучача й смт. Товсте Заліщицького району Тернопільської області.

Дослідження проводилось поетапно з 1992 по 1997 роки.

На першому етапі (1992-1994 рр.) осмислено суть, склад і структуру господарської культури, її педагогічні передумови та критерії оцінювання. За цей період проаналізовано стан проблеми в педагогічній науці та шкільній практиці. Зокрема, вивчено рівень розвитку господарської культури молодших школярів, а також ступінь готовності вчителів початкових класів, студентів педагогічного факультету, учнів педагогічного училища та батьків до господарського виховання дітей. Здійснено аналіз позитивних і негативних явищ у підготовці вчителів до реалізації означеного аспекту навчально-виховної роботи, вироблено педагогічну модель її істотного поліпшення.

Другий етап (1994-1996 рр.) мав на меті експериментальну апробацію виробленої моделі роботи, спрямованої на виховання господарської культури учнів початкових класів у школах.

На третьому етапі (1996-1997 рр.) здійснено аналіз отриманих результатів та їх літературне оформлення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в результаті його проведення розкрито склад і структуру господарської культури, вироблено методику вивчення та критерії оцінювання рівнів її розвитку в учнів початкових класів, здійснено наукову розробку та експериментальну апробацію моделі навчально-виховної роботи, спрямованої на формування найважливіших компонентів господарської культури та відповідної поведінки школярів у домашніх умовах, школі, громадських місцях, зокрема їх дбайливого ставлення до природних багатств, створених людьми матеріальних і духовних цінностей, морально-психологічну готовність оберігати, раціонально використовувати та примножувати їх.

Теоретичне значення дослідження вбачаємо в тому, що в ньому *господарська культура* дітей розглядається з позиції сучасних ціннісних орієнтацій, які відповідають умовам переходу до ринкової економіки та визнання правових гарантій власності людини на предмети матеріальної й духовної культури. У результаті його проведення в науковий обіг уведено такі поняття, як *“господарська культура”*, *“господарська поведінка”*, *“господарське сприймання оточуючого середовища”*, *“господарське мислення”* та ін.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що на основі результатів, отриманих у процесі його проведення, розроблено дидактичні матеріали та підготовлено методичні рекомендації з питань виховання в молодших школярів найважливіших компонентів господарської культури засобами українського народознавства (розповідей, оповідань, казок, легенд, ігор, задач та ін.), а також залучення їх до посиленої господарсько-трудової діяльності тощо.

Особистий внесок автора: розробка та реалізація педагогічної моделі роботи, здатної забезпечити виховання господарської культури молодших школярів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена належною аргументованістю та доказовістю основних теоретичних положень та їх практичною апробацією в умовах експериментальної роботи.

На захист виносяться:

- авторське тлумачення змісту поняття *“господарська культура”*, її склад і структура; запропонована дисертанткою методика вивчення й критерії оцінювання рівнів її розвитку в учнів початкових класів;

- педагогічна модель навчально-виховної роботи, здатної забезпечити формування господарської культури молодших школярів. Вона охоплює всі основні компоненти педагогічного процесу як цілісної системи (мету і завдання, зміст діяльності вчителів та учнів, педагогічні засоби тощо) і ґрунтується на принципах *цілеспрямованості, системного вирішення навчально-виховних завдань, використання народознавства, практичної спрямованості процесу господарського виховання, зв'язку навчальної праці з позаурочною виховною роботою, стимулювання господарських починань, реалізація яких слугує передумовами вирішення досліджуваної проблеми у практичному плані.*

Апробація. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження висвітлені в публікаціях автора, розміщених у збірниках матеріалів і доповідей, виголошених на Міжнародній науково-практичній конференції “Традиції виховання у світовій народній педагогіці” (Рівне, 1995 р.), Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Інтеграція елементів змісту освіти” (Полтава, 1994 р.), “Шляхи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти” (Київ, 1994 р.), “Українське народознавство і проблеми виховання учнів” (Івано-Франківськ, 1995 р.), “Формування національної самосвідомості учнів у процесі викладання української мови та літератури та позакласній виховній роботі” (Сімферополь, 1997 р.), звітно-науковій конференції Прикарпатського університету (1997 р.), а також журнальних статтях та науково-методичному посібнику, список яких наведено далі.

Основний зміст дослідження та його результати викладено у дисертації (обсягом 150 с), яка складається з вступу, двох розділів, висновків, бібліографії (194 найменування) та додатків. Вона містить 18 таблиць, 5 схем та 7 рисунків.

Зміст *вступу* висвітлено вище.

У *першому розділі “Виховання господарської культури школярів як педагогічна проблема”* розкрито суть господарської культури та обґрунтовані результати аналізу її складу, структури та педагогічних передумов формування.

Поняття “*господарська культура*” невіддільне від відповідної діяльності.

Під *господарською діяльністю* ми розуміємо не тільки діяльність у галузі матеріального виробництва, але й у сферах науки, культури, освіти, обслуговування, побуту. Вважаємо, що будь-яка людська діяльність у певному значенні може бути в більшій чи меншій мірі господарською чи безгосподарною. Крім господарської діяльності, у нашому дослідженні використовується поняття “*господарська поведінка*”, під якою розуміємо дії людини, через які проявляється її господарська культура.

Наукове абстрагування дає змогу виділити у складі господарської культури ряд *психолого-педагогічних компонентів*. Найголовнішими педагогічними компонентами є: *аксіологічний* (система знань про людські цінності), *праксеологічний* (уміння раціонально виконувати діяльність) та *орієнтацій-*

но-ціннісний (емоційно-ціннісне ставлення до оточуючої дійсності й морально-психологічна готовність до господарської поведінки та діяльності). Аксіологічний та праксеологічний компоненти є продуктами реалізації *дидактичної функції навчання*, орієнтаційно-ціннісний – *його виховувальної функції*.

Склад і структура господарської культури не вичерпується означеними трьома компонентами, бо в процесі їх формування та практичного використання актуалізується весь комплекс властивих людині психічних процесів та якостей, зокрема процеси *чуттєвого та раціонального пізнання світу, воля, емоції, характер, здібності тощо*. Отже, виникає питання про психологічні компоненти господарської культури.

В умовах господарської діяльності або поведінки деякі психічні процеси та якості набувають специфічних особливостей. Так, наприклад, у системі *сенсорних процесів* виділяють господарське сприймання дійсності, її “господарське бачення”. У системі *інтелектуальних процесів* – господарське мислення, здібності, що проявляються у здатності оцінювати господарські ситуації, приймати оптимальні рішення щодо можливих їх змін та ін. Водночас існує ряд психічних процесів та явищ, в яких стосовно господарської поведінки чи діяльності не проявляється жодна специфіка. (Наприклад, було б не коректно вести мову про господарську пам’ять, волю, емоції та ін.). Тому, розробляючи педагогічну модель господарської культури, ми обмежились виділенням у її структурі лише окремих *сенсорних та інтелектуальних процесів і відповідних компонентів* (схема 1). Вони є продуктом реалізації *розвивальної функції навчання*.

Виховання господарської культури передбачає формування та розвиток усіх її компонентів (аксіологічного, праксеологічного, орієнтаційно-ціннісного, інтелектуального та сенсорного) в їхньому органічному взаємозв’язку, тобто в системі. Але для практичних цілей важливо виділити такі її компоненти, формування яких за певних умов забезпечувало б розвиток інших. Якщо, наприклад, формування знань (аксіологічний компонент) здійснювати засобами *проблемного навчання*, то воно *здатне забезпечувати розвиток мислення учнів, їхніх здібностей* (інтелектуальний компонент), *сприймання* (сенсорний компонент) тощо. А тому нема потреби в постановці педагогічних завдань, кожне з яких стосувалось би певного компонента господарської культури. Їх доцільно вирішувати *комплексно*, шляхом якісної реалізації *дидактичної (освітньої), виховувальної та розвивальної функцій навчання та доповнення належною позаурочною виховною роботою*.

Господарсько-виробнича діяльність та її педагогічні передумови

Ядро господарської культури складає орієнтаційно-ціннісний компонент, тобто система ціннісних орієнтацій людини, що зумовлює її господарське ставлення до природи, людської праці, матеріальних і духовних цінностей, котрі потребують господарської уваги, поведінки чи діяльності. Він становить *інваріантний компонент* господарської культури, в той час, як *аксіологічний та праксеологічний компоненти є варіативними*. Вони набувають того чи іншого змісту залежно від сфери, в якій актуалізується господарська культура (домашньо-побутова сфера, виробничо-трудова, навчально-трудова, навчальна та сфера відпочинку й дозвілля), віку, освіченості та рівня розвитку людини, яка є її носієм.

Одна справа, коли йдеться, наприклад, про господарську культуру фермера чи керівника сільськогосподарського об'єднання, і зовсім інша - стосовно учня з властивим йому "господарством" (книгами, зошитами, навчальним куточком тощо).

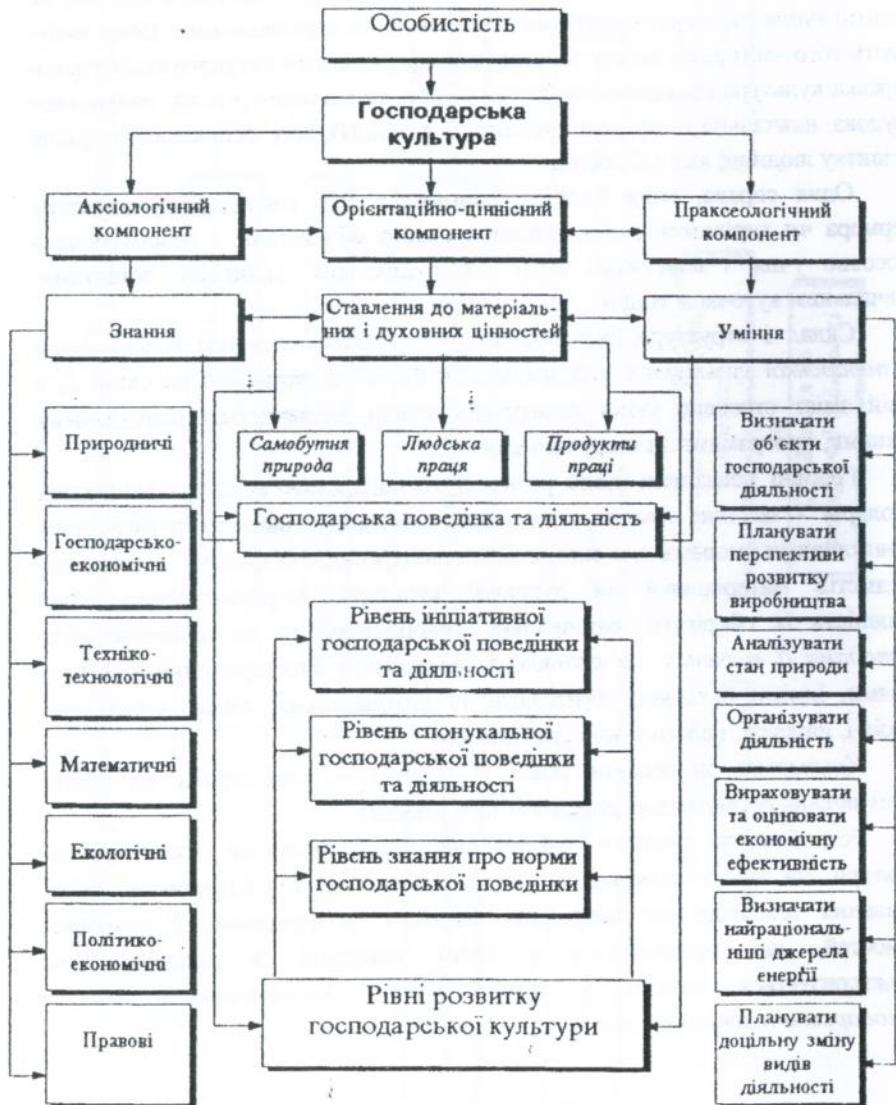
Склад і структура аксіологічного та праксеологічного компонентів господарської культури у найзагальнішій формі представлені на схемі 2, а їхній зміст стосовно учнів початкових класів визначається навчальними планами, програмами та підручниками.

Головні показники рівня розвитку господарської культури молодших школярів - це їхня *поведінка* в таких ситуаціях, що характеризуються сприятливими умовами для виявлення господарського ставлення до природи, предметів матеріальної та духовної культури, морально-психологічна готовність їх оберігати, раціонально використовувати та примножувати. *Методами її вивчення*, як правило, є педагогічні спостереження, бесіди з учнями, їхніми батьками, учителями та вихователями, аналіз учнівських творів і, нарешті, педагогічний експеримент.

Критерієм оцінювання рівня її розвитку є ініціативна чи ззовні стимульована господарська поведінка та діяльність.

Розробляючи систему оцінювання рівня розвитку господарської культури, ми орієнтувалися на її *орієнтаційно-ціннісний компонент*, тобто ставлення школярів до природних багатств, матеріальних і духовних цінностей, що проявляється у їхній поведінці й діяльності та характеризується однією з трьох оцінок: *господарсько-позитивне, господарсько-нейтральне та господарсько-негативне*.

Структура господарської культури людини

Господарсько-нейтральну позицію можна розглядати як умовну межу розподілу між господарністю та безгосподарністю, що означає байдуже ставлення дитини до господарської діяльності, при якому вона не проявляє ні безгосподарності, ні актив господарської поведінки (задовільний рівень).

Нижче цієї межі ми виділяємо два рівні безгосподарності (низький та найнижчий), вище - два рівні розвитку господарської культури (високий та найвищий). Отже, загалом маємо п'ятирівневу систему оцінювання розвитку господарської культури та поведінки: найвищий рівень, високий, задовільний, низький та найнижчий.

Ознаки поведінки, що слугують критеріями оцінювання орієнтаційно-ціннісного компонента господарської культури учнів, подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії оцінювання рівня розвитку господарської культури учнів

Рівні розвитку господарської культури	Характеристики поведінки школяра
<i>Найвищий</i>	Дитина постійно проявляє господарське ставлення до оточуючої дійсності, виявляє ініціативу у господарській діяльності, бореться проти безгосподарності
<i>Високий</i>	Учень здебільшого проявляє акти господарської поведінки, але включається у посильну господарську діяльність під впливом спонукань дорослих
<i>Задовільний (середній)</i>	Дитина виявляє байдужість у ставленні до оточуючої дійсності
<i>Низький</i>	Школяр проявляє марнотратство, ухиляється від посильної господарської діяльності
<i>Найнижчий</i>	Учень постійно виявляє безгосподарність, марнотратство, а інколи й вандалізм, тобто безглузде нищення цінностей

Аналіз складу й структури господарської культури, методики її вивчення та критеріїв оцінювання складають *перший інформаційний блок* першого розділу дисертації.

Другий блок інформації, вміщеної в цьому розділі, присвячений висвітленню процесу та результатів вивчення стану досліджуваної проблеми у педагогічній теорії й шкільній практиці.

Як відзначалось вище, аналіз літературних джерел, які за своїм змістом найбільше відповідають меті й завданням нашого дослідження, показав, що в

авторській постановці проблема виховання господарської культури молодших школярів не вивчалась, хоч у дослідженнях проблем морального, естетичного, трудового та інших аспектів виховання учнів їх автори розглядали окремі питання змісту виховання *бережливого ставлення дітей до природних багатств, матеріальних і духовних цінностей*, його методів і форм тощо.

Так, чимало досліджень присвячено удосконаленню *економічної освіти* учнів (В.Мадзігон, А.Нісімчук, І.Прокопенко, О.Сасова, О.Шпак та ін.), *їх трудовому вихованню* (А.Вихрущ, С.Лісова, В.Струманський, Д.Тхоржевський та ін.), питанням *екологічної культури* (Г.Білявський, Н.Лисенко, Р.Науменко, Г.Пустовіт, В.Скутіна, Р.Фурдуй та ін.), *естетико-екологічної освіти* (І.Котенева, М.Соннова та ін.). Однак вони здебільшого проводились на базі середніх і старших класів школи, а також вузів та інших навчальних закладів.

Вивчення стану проблеми у навчально-виховній практиці показало, що питання виховання господарської культури молодших школярів залишаються поза увагою значної частини вчителів.

На наше запитання "Які педагогічні проблеми Ви вважаєте найактуальнішими?", адресоване учителям, які проходили курсову перепідготовку в Івано-Франківському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників, 71,7 відсотків від загальної кількості опитаних не назвали проблеми господарського виховання, інші - вказували на окремі її аспекти, не усвідомлюючи проблеми в цілому. Отримані результати підтверджують те, що вчителям бракує обґрунтованих методичних рекомендацій з питань вирішення досліджуваної проблеми у практичному плані, що ще раз підкреслює її недостатню розробленість.

Про ці труднощі свідчать і результати вивчення рівня розвитку господарської культури молодших школярів.

На етапі констатуючого експерименту були виявлені досить низькі показники виховання головних компонентів господарської культури в усіх із вивчених учнів загальною кількістю 619 осіб. У молодшому шкільному віці *низький та найнижчий* рівні складають 18 відсотків, *задовільний* - 57,9, *високий* - 15,7 і *найвищий* - 7,3.

За даними учителів, батьки учнів також здебільшого слабо підготовлені до господарського виховання своїх дітей, не готові до прояву ініціативи, налагодження зв'язків зі школою в аспекті вирішення означеної проблеми. Це потверджується результатами їх анкетування.

Третій інформаційний блок першого розділу дисертації присвячений розробці педагогічної моделі роботи, спрямованої на виховання господарської культури молодших школярів.

Пошук *оптимального її варіанту* здійснювався нами шляхом поетапної зміни елементів типового варіанту навчально-виховної роботи, спрямованої на виховання господарської культури школярів. Головними його характеристиками обрано: 1) цілеспрямованість у формуванні господарської культури; 2) системність у розв'язанні завдань виховання господарської культури молодших школярів, зокрема взаємозв'язки у вирішенні завдань формування аксіологічного, орієнтаційно-ціннісного та праксеологічного компонентів господарської культури; 3) оновлення змісту навчально-виховного процесу засобами українського народознавства; 4) характер взаємозв'язку між навчально-виховними завданнями на уроках та в позакласній роботі, зокрема між шкільною та домашньою поведінкою й діяльністю; 5) посилення практичної спрямованості виховання господарської культури; 6) міра стимулювання господарської поведінки та діяльності.

В умовах нашого дослідження за цими характеристиками ми оцінювали варіанти господарського виховання дітей в експериментальних та контрольних класах.

У другому розділі “Педагогічні засади формування елементів господарської культури учнів у навчально-виховній роботі” висвітлено процес і результати експериментальної апробації розробленої гіпотетичної моделі роботи, яка, за задумом автора, має забезпечити належний рівень господарської культури молодших школярів. Тут розкрито питання, які стосуються мети й завдань господарського виховання учнів, його змісту, організаційних форм, дидактичних засобів.

Виходячи з вимог, які ставляться до *педагогічного експерименту*, ми орієнтувалися на те, що його суть зводиться до порівняльного аналізу результатів двох або декількох варіантів педагогічної діяльності, які відрізняються між собою лише тим елементом, вплив якого на характер і кінцеві результати виховання намагається виявити дослідник. При цьому інші характеристики повинні залишатись ідентичними (однаковими).

Орієнтуючись на *модель господарської культури*, ми розробили експериментальний варіант роботи, здатної забезпечити її виховання. Як контрольний був обраний типовий варіант навчально-виховної практики.

Порівняльні характеристики контрольного та експериментального варіантів роботи наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Порівняльні характеристики контрольного та експериментального варіантів господарського виховання молодших школярів

Характеристики навчально-виховної роботи	Контрольний варіант навчально-виховної роботи	Експериментальний варіант навчально-виховної роботи
1.Цілеспрямованість у формуванні господарської культури учнів	Завдання господарського виховання учнів, як правило, вирішуються у контексті розв'язання інших виховних завдань	Процес формування господарської культури учнів характеризується <i>цілеспрямованістю, мета й завдання</i> чітко осмислені
2. Системність у вирішенні завдань формування господарської культури учнів	Завдання формування господарської культури у дітей ставляться та вирішуються вчителем розрізнено, без належного взаємозв'язку між ними	Завдання господарського виховання вирішуються вчителем комплексно
3. Зміст навчально-виховної роботи	Використовується зміст, передбачений навчальними програмами та викладений у шкільних підручниках	Крім матеріалу підручників широко використовуються елементи українського народознавства
4. Практична спрямованість господарського виховання учнів	Недостатня практична спрямованість навчально-виховного процесу, переоцінка словесних методів впливу на учнів	Практична спрямованість навчально-виховного процесу, оптимальне поєднання пізнавальної та прикладної діяльності учнів
5. Характер зв'язків навчальної діяльності учнів на уроках з позаурочною працею, у тому числі домашньою	Недостатні зв'язки між навчальною діяльністю учнів на уроках з їх позаурочною, в тому числі домашньою	Забезпечення стійких взаємозв'язків між навчальною діяльністю учнів на уроках з позаурочною роботою, включаючи домашню
6. Стимулювання прояву господарських ініціатив	Господарська поведінка стимулюється <i>епізодично</i>	Господарська поведінка є предметом <i>постійного стимулювання</i> з боку учителів і батьків

Організовуючи експериментальну частину дослідження й розробляючи оптимальну систему господарського виховання учнів, що була предметом практичної апробації, в ролі вихідної ми використовували його типовий варіант, в якому поступово змінювали кожен з наведених характеристик і залишали незмінними інші (наприклад, співвідношення між теоретичними та практичними завданнями господарського виховання; поєднання урочної й позаурочної навчально-виховної роботи тощо).

У цілому експериментальним дослідженням було охоплено 619 учнів початкових класів, 46 учителів, 146 студентів педагогічного факультету та учнів педагогічного училища, 308 батьків учнів (з них 166 проживають у сільській місцевості і 142 - у містах).

При цьому 6 класів (один 1-й, два 2-х, два 3-х і один 4-й) шкіль I-III ступенів № 12 м. Івано-Франківська, № 5 м. Тернополя, № 1 та школи I-II ступенів м. Бучача та смт. Товсте Заліщицького району Тернопільської області, в яких навчаються 143 учні, умовно вважались *контрольними*. Інші 7 класів названих шкіл (один 1-й, два 2-х, два 3-х і два 4-х) загальною кількістю 159 учнів були *експериментальними*.

У процесі вивчення рівнів розвитку господарської культури в дітей ми користувались методикою та критеріями, які описані в першому розділі.

Засобами кореляційного аналізу було встановлено високий рівень взаємозв'язків між головними компонентами досліджуваної якості (аксіологічним (Z), праксеологічним (U) та орієнтаційно-ціннісним (S)). Так, коефіцієнт парної кореляції Пірсона (corr) між означеними компонентами складав: $\text{corr}(Z,U)=0,746$; $\text{corr}(Z,S)=0,802$; $\text{corr}(S,U)=0,994$.

Як бачимо, найбільш тісним є взаємозв'язок між господарськими вміннями та ставленням, де межа істотності (значущості) починається від 0,015. Найменша кореляційна залежність спостерігається у парі "знання - уміння", де ця межа бере свій початок від 0,573.

Це дало нам підставу в процесі визначення рівнів розвитку господарської культури молодших школярів орієнтуватись головним чином на їх ставлення до оточуючої дійсності, тобто на *орієнтаційно-ціннісний компонент*, який найповніше характеризує означену інтегративну якість. Її оцінювання здійснювалось з допомогою п'ятирівневої шкали (табл. 1).

Експеримент проводився в п'ять етапів, на кожному з яких вносились певні зміни в традиційну навчально-виховну практику й таким чином

відпрацьовувався оптимальний варіант роботи, спрямованої на виховання господарської культури.

Результати, отримані внаслідок здійснення нововведень у експериментальних класах, представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Динаміка рівнів господарської культури молодших школярів в експериментальних класах*

	Педагогічні нововведення в експериментальних класах	Рівні розвитку господарської культури (у відсотках)					Сумарний показник приросту (НВ+В)
		НВ	В	З	Н	НН	
1.	Цілеспрямованість у формуванні господарської культури учнів	0,6	1,4	2,4	0,9	0,2	2
2.	Системність у вирішенні завдань формування господарської культури учнів	1,0	1,9	1,8	1,2	0,5	2,9
3.	Зміст навчально-виховної роботи	1,3	2,4	2,3	0,4	0,5	3,7
4.	Практична спрямованість господарського виховання учнів	0,2	2,0	2,3	0,6	1,1	2,2
5.	Характер зв'язків навчальної діяльності учнів на уроках з позаурочною працею, у тому числі домашньою	0,8	2,2	2,6	0,4	0,3	3
6.	Стимулювання прояву господарських ініціатив	0,9	1,8	2,2	2,0	0,9	2,7
Усього		4,8↑	11,7↑	13,6↓	5,5 ↓	3,5 ↓	16,5↑

Як бачимо з наведеної таблиці, в експериментальних класах показники росту рівня господарської культури в цілому складають 16,5 відсотків. У той

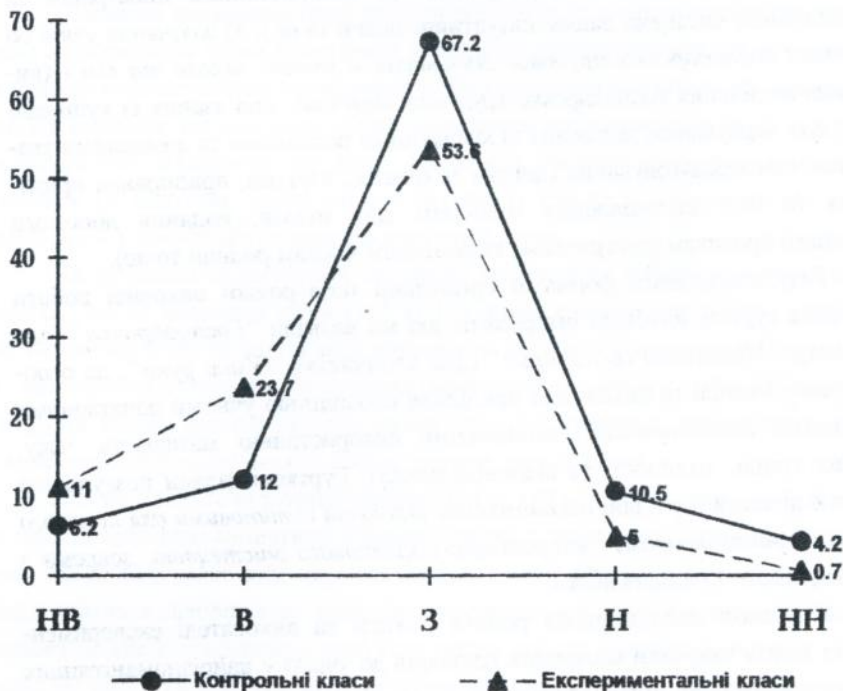
* Умовні позначення: НВ - найвищий; В - високий; З - задовільний; Н - низький; НН - найнижчий рівні розвитку господарської культури.

↑ - приріст позитивних рівнів (Н; НВ); ↓ - спад негативних рівнів, що є фактично приростом.

же час у контрольних класах, де зберігається традиційна система роботи, вони практично не змінилися. Це дає підставу розглядати систему роботи в експериментальних класах як оптимальний її варіант.

Педагогічною передумовою виховання господарської культури є подолання марнотратного ставлення дітей до предметів оточуючого світу, проявів вандалізму тощо. Розв'язання цього завдання в умовах нашого дослідження здійснювалось у контексті формування шанобливого ставлення школярів до природи, матеріальних та духовних цінностей.

Результати вивчення рівнів розвитку господарської культури учнів початкових класів на етапах констатуючого та формуючого експерименту графічно представлені на рисунку 1.

НВ - найвищий рівень розвитку господарської культури; *В* - високий; *З* - задовільний; *Н* - низький; *НН* - найнижчий.

Рис.1. Динаміка рівнів розвитку господарської культури молодших школярів

Формування головних компонентів господарської культури молодших школярів у процесі навчання складає *перший інформаційний блок* другого розділу дисертації.

Другий блок інформації названого розділу присвячений висвітленню питань, що стосуються господарського виховання учнів початкових класів у позаурочній навчально-виховній роботі.

Як засвідчує досвід, *ефективними педагогічними засобами* у процесі виховання господарської культури у дітей служать: 1) *бесіди, розповіді, казки, легенди, оповіді, загадки, прислів'я, ігри, ребуси, кросворди та інші засоби народознавчого змісту*; 2) *розв'язування різного роду задач господарсько-економічного спрямування* (з використанням ілюстрацій та демонстрацій, числових даних, ситуативні задачі та ін.); 3) *залучення учнів до посиленої господарсько-трудової діяльності в умовах школи та сім'ї* (виконання посильних господарсько-трудоових доручень, пов'язаних із купівлею продуктів харчування, доглядом за кімнатними рослинами та домашніми тваринами; самообслуговування (догляд за одягом, взуттям, прибирання приміщення та ін.); виготовлення годівниць для птахів; надання допомоги молодшим братикам (сестричкам) та немічним членам родини тощо).

Результативними формами організації позаурочної виховної роботи виявились гуртки, клуби за інтересами, які ми назвали *"Господарочка"* (для дівчаток), *"Маленький господарик"* (для хлопчиків), *"Умілі руки"*, де особливу увагу вчителі та вихователі приділяли оволодінню учнями початковими елементами *господарності*: економному використанню матеріалів, часу, власних зусиль; охайності та відповідальності. Гурткові форми позаурочної роботи є дієвими й у плані *ознайомлення школярів із типовими для кожного регіону України творами декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема з писанкарством та вишиванням*.

У процесі дослідницької роботи вчителі та вихователі експериментальних класів залучали молодших школярів до участі у найрізноманітніших заходах, якими були *свята*, приурочені до охорони природи, зокрема таких, як *"День птахів"*, *виховні заняття "Чому плачуть квіти"*, *"Коли боляче деревам та кушам"*, *"Легенди про рослини"*, *"Як відпочивати у природі"* тощо¹.

¹ Будник О., Скульський Р. Як виховувати господарську культуру у дітей / За ред. чл.-кор. АПН України Скульського Р.П. - Івано-Франківськ, 1996. - С. 42-72.

Займаючись у гуртку *“Друзі природи”*, під час екскурсій та туристичних мандрівок у природу ми, насамперед, намагались навчити дітей *правил поведінки у природному середовищі*, сформувати вміння налагоджувати культурний відпочинок так, щоб не завдавати шкоди довкіллю.

Подорожі у світ природи одночасно носили і навчальне спрямування, оскільки учні виготовляли колекції корисних копалин своєї місцевості, гербарії *“Рослини лісу”*, *“Рослини луків”*, *“Зернові рослини поля”*, *“Бур’яни поля”*.

Система позаурочної виховної роботи з учнями ґрунтувалася на *принципі педагогічної співпраці батьків та учителів у практичному вирішенні даної проблеми*.

Головним завданням такої консолідації було залучення молодших школярів до *посильних видів практичної діяльності господарського спрямування*. За даними констатуючого експерименту, 16,9 відсотків від загальної кількості батьків вважали, що *залучати дітей молодшого шкільного віку до посильної господарської діяльності ще рано*. На кінець експерименту цей показник становив 3,8 відсотки, тобто лише 6 батьків із 159 не в захопленні від ідеї участі дітей у посильній домашньо-побутовій праці.

Як результат педагогічної співпраці вихователів з батьками учнів виявилось, що 95 відсотків дітей (151 із 159 учнів експериментальних класів) систематично в тій чи іншій мірі виконують *посильні господарські доручення: прибирання у кімнаті, здійснення нескладних покупок (хліба, молочних продуктів тощо), прання дрібних речей (носової хусточки, шкарпеток), допомога у приготуванні деяких страв, миття посуду тощо*.

Більше того, 78 відсотків батьків (124 із 159 осіб) зізнались, що їхні діти почали виявляти ініціативу й самостійність у виконанні *посильних доручень, що це поступово стає нормою їхнього життя*. Причому батьки та вихователі залучали школярів не лише до *репродуктивної господарсько-побутової діяльності*, але й намагались, щоб їхня праця носила *творчий характер*. Зокрема це стосується її *художньо-естетичного спрямування*: *рукоділля, виготовлення аплікації, ліплення, випалювання на фанері та ін.* У даному аспекті виховання господарської культури дітей ми частково спирались на досвід

проведення "уроків творчості" І. Волкова, зокрема *ідею змагальності дітей у прояві господарських ініціатив*¹.

54,7 відсотки батьків (87 із 159) відмітили, що їхні діти виявляють особливий інтерес до господарської праці природоохоронного спрямування: *догляду за кімнатними рослинами та домашніми тваринами, праці на грядках, у саду, на городі, а також збиранні лісових ягід і грибів тощо*.

Провідну роль у господарському вихованні молодших школярів відіграють *методи стимулювання господарської поведінки та діяльності учнів, зокрема змагання на кращу господиньку чи господарика, конкурси на найцікавішу казку, загадку, розповідь про враження від проведеної екскурсії у світ природи, заохочення та вміле і тактовне покарання*.

У *висновках* висвітлено найважливіші теоретико-методичні положення, отримані в результаті дослідження. Найголовніші з них такі:

1. *Господарська культура* - це інтегративна якість людини, що характеризує її ставлення до природних багатств, матеріальних і духовних цінностей, а також рівень її морально-психологічної, теоретичної та практичної підготовленості до діяльності, спрямованої на їх створення, збереження, раціональне використання та примноження, ініціативність і високу активність у цій діяльності. Вона є найдієвішим чинником *господарської поведінки людини*.

2. *Господарська культура* має складну структуру, в якій органічно поєднуються *аксіологічний, праксеологічний, орієнтаційно-ціннісний, сенсорний та інтелектуальний компоненти*. Її виховання має на меті *формування системи знань про господарські цінності (природничих, екологічних, економічних, правових та ін.), відповідних практичних умінь і навичок, виховання емоційно-ціннісного ставлення до природних багатств, предметів матеріальної й духовної культури та їхніх творців, розвиток господарського сприймання дійсності, господарського мислення та здібностей, що проявляються у здатності об'єктивно оцінювати ситуації, приймати оптимальні рішення щодо їх доцільної зміни тощо*.

Визначальним компонентом господарської культури учнів є *орієнтаційно-ціннісний компонент*. Він проявляється в їхньому ставленні до госпо-

¹ Педагогический поиск / Сост. И.Н.Баженова. - М.: Педагогика, 1988. - С. 110-139.

дарських цінностей та відповідній поведінці в ситуаціях, сприятливих для прояву господарської культури школяра, а також ініціативі та активності у посильній господарсько-трудовій діяльності, зміст якої визначається особливостями сфери, де вона реалізується.

3. Господарська культура актуалізується не тільки у виробничій галузі, але й у сферах науки, культури, освіти, обслуговування, побуту та ін. Сферами її реалізації стосовно молодших школярів є їх навчальна та навчально-трудова діяльність, а також посильна господарсько-побутова праця у школі та в домашніх умовах.

4. Головним критерієм оцінювання досліджуваної якості є господарська поведінка школяра, його ініціатива та активність у посильній господарсько-трудовій діяльності.

Для вивчення ступеня розвитку господарської культури учнів використовують *п'ятирівневу шкалу та відповідну систему оцінок*, а саме: *найвищий рівень, високий, задовільний, низький та найнижчий*.

5. Проблема виховання господарської культури молодших школярів в авторській її постановці не досліджувалась у науковому плані. Але окремі її аспекти знайшли своє часткове висвітлення у дослідженні суміжних проблем (економічної освіти, трудового, естетичного, екологічного виховання та ін.).

6. Господарське виховання молодших школярів, що сформувалось у сучасній школі, хвибує безсистемністю у постановці його завдань, переоцінкою словесних засобів впливу на учнів та недооцінюванням їх практичної діяльності господарського змісту, порушенням зв'язків між навчальною діяльністю вчителів та учнів на уроках з позаурочною виховною роботою, зокрема у домашніх умовах, недостатнім стимулюванням господарських ініціатив школярів. Ці хиби враховувалися нами у процесі розробки педагогічної моделі оптимального варіанту господарського виховання дітей.

7. Розробка оптимальної моделі роботи, спрямованої на виховання господарської культури молодших школярів, здійснювалась нами шляхом поетапного додання найістотніших хиб традиційного її варіанту.

Експериментально доведено, що істотного поліпшення процесу виховання господарської культури можна домогтися за рахунок: 1) цілеспрямова-

ності у постановці навчально-виховних завдань господарського виховання, тобто його чіткого визначення мети і завдань; 2) комплексного розв'язання всієї системи його завдань, тобто завдань формування аксіологічного та праксеологічного компонентів, виховання орієнтаційно-ціннісного, розвитку сенсорного та інтелектуального; 3) оновлення змісту шкільної освіти засобами українського народознавства, зокрема приказками, загадками, легендами, казками, іграми господарського спрямування; 4) посилення практичної діяльності господарського характеру у школі та в умовах сім'ї (самообслуговуюча праця, виконання посильних господарсько-трудових обов'язків, пов'язаних із прибиранням класної кімнати чи домашньої оселі, здійсненням дрібних покупок для сім'ї; виготовлення годівниць для птахів та ін.); 5) посилення взаємозв'язків між навчальною діяльністю на уроках з позакласною виховною роботою (екскурсії, туристичні мандрівки, догляд за шкільним садом, подвір'ям, дослідною ділянкою тощо), між шкільною і домашньою працею; 6) стимулювання прояву господарських ініціатив учнів.

Внаслідок реалізації згаданих принципів у процесі навчальної діяльності учнів, рівень їхньої активності в ініціативній творчій діяльності в експериментальних класах підвищився на 11,4 відсотків у порівнянні з контрольними.

8. У позаурочній виховній роботі внаслідок реалізації принципу педагогічної співпраці вихователів з батьками в аспекті вирішення досліджуваної проблеми (за Амонашвілі) значно зросла кількість учнів, залучених до посильних видів господарсько-трудової діяльності. Як виявилось, на кінець експериментального дослідження 95 відсотків від загальної кількості дітей систематично виконують посильні господарсько-трудові доручення, з них 78 відсотків учнів періодично проявляють господарську ініціативу, яка інколи є предметом стимулювання.

У додатках приведено взірці анкет для опитування вчителів початкових класів, студентів педагогічного факультету, самих учнів та їхніх батьків, а також окремі методики вивчення рівня розвитку господарської культури молодших школярів, які можуть бути використані у вирішенні проблеми у практичному плані.

Основні положення дисертації розкриті у таких публікаціях автора:

1. Як виховувати господарську культуру у дітей / За ред. чл.-кор. АПН України Скульського Р. П. - Івано-Франківськ, 1996. - 112 с. (у співавторстві). Авт. 5 друк. арк.

2. Методика вивчення рівня розвитку господарсько-трудових цінностей молодших школярів // *Методи дослідження ціннісних орієнтацій учнівської молоді* / За ред. Р. Скульського та В. Костіва. - Івано-Франківськ, 1997. - 132 с. - С. 53-58.

3. Виховання елементів господарської культури учнів загальноосвітньої школи // *Обрії: Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників*. - 1995. - № 1. - С. 20-23 (у співавторстві).

4. Використання етнопедagogічних ідей у формуванні господарської культури молодших школярів // *Обрії: Часопис Івано-Франківського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників*. - 1997. - № 1(4). - С. 57-60.

5. Господарсько-економічна культура як інтегруючий фактор на етапі початкового навчання // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. - Полтава, 1994. - С. 80-81.

6. Підготовка вчителів до господарсько-економічного виховання молодших школярів як проблема післядипломної освіти // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. - К., 1995. - Ч. II. - С. 134 (у співавторстві).

7. Формування та розвиток господарсько-трудової культури школярів засобами українського народознавства // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. - Рівне, 1995. - Ч. I. - С. 96-99 (у співавторстві).

8. Формування та розвиток господарсько-економічної культури учнів // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. - Івано-Франківськ, 1995. - Ч. II. - С. 16-18 (у співавторстві).

Budnyk O. Pedagogical preconditions of the economic culture education of the junior pupils.

The Thesis for the Candidate Degree in pedagogy (speciality 13.00.01 - Theory and history of Pedagogy). The Precarpathian University named after V.Stefanyk, Ivano-Frankivsk, 1997.

As a result of this investigation the composition and structure of economic culture and pedagogical preconditions of its formation have been exposed; the model of the process of economic culture education of junior pupils have been settled down; the means and principles of organizing the pedagogical cooperation of school and family in economic culture education of junior pupils are proposed.

Будник Е. Педагогические предпосылки воспитания хозяйственной культуры младших школьников.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Прикарпатский университет им. В. Стефаника, г. Ивано-Франковск, 1997.

В результате исследования раскрыты состав и структура хозяйственной культуры и педагогические предпосылки ее формирования, научно обоснована модель процесса ее воспитания в учащихся начальных классов, предложены средства и принципы организации педагогического сотрудничества школы и семьи в воспитании хозяйственной культуры у детей.

Ключові слова: *господарська культура, господарська ситуація, господарська поведінка, господарська діяльність, виховання господарської культури молодших школярів.*

585 85 8A

Підписано до друку 04.08.1997 р. Формат 60×80/16.
Друк. аркушів 1. Тираж 100.

Науково-методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство”
АПН України та Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел. 2-21-51.

433178

AB 38.367

Health, L. Psychological processes in the cultural change
transition of the joint family.

The Thesis for the Candidate Degree in pedagogy (number 17.00.01 -
Theory and history of Pedagogy) - The Pyscarpathian University, Lviv
V. S. Lysy, Lviv - Prunkiv, 1997.

As a result of the investigation the author has established the
influence of the cultural change on the psychological and pedagogical
adaptation of the joint family. The author has also established the
influence of the cultural change on the psychological and pedagogical
adaptation of the joint family. The author has also established the
influence of the cultural change on the psychological and pedagogical
adaptation of the joint family.

Author: V. S. Lysy, Lviv - Prunkiv, 1997.

The Thesis for the Candidate Degree in pedagogy (number 17.00.01 -
Theory and history of Pedagogy) - The Pyscarpathian University, Lviv
V. S. Lysy, Lviv - Prunkiv, 1997.

As a result of the investigation the author has established the
influence of the cultural change on the psychological and pedagogical
adaptation of the joint family. The author has also established the
influence of the cultural change on the psychological and pedagogical
adaptation of the joint family. The author has also established the
influence of the cultural change on the psychological and pedagogical
adaptation of the joint family.

Thesis for the Candidate Degree in pedagogy (number 17.00.01 -
Theory and history of Pedagogy) - The Pyscarpathian University, Lviv
V. S. Lysy, Lviv - Prunkiv, 1997.

Author: V. S. Lysy, Lviv - Prunkiv, 1997.

The Thesis for the Candidate Degree in pedagogy (number 17.00.01 -
Theory and history of Pedagogy) - The Pyscarpathian University, Lviv
V. S. Lysy, Lviv - Prunkiv, 1997.

Handwritten signature or stamp.